

УДК 330.341.1

Л.А. Подимова, мол. наук. співроб.

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Досліджено теоретичні аспекти формування національної інноваційної системи. Проаналізовано результати оцінки конкурентоспроможності України на міжнародній арені. Виділені основні проблеми формування національної інноваційної системи України та умови зростання інноваційної активності підприємств.

Ключові слова: інновації, національна інноваційна система, інноваційна економіка.

Исследованы теоретические аспекты формирования национальной инновационной системы. Проанализированы результаты оценки конкурентоспособности Украины на международной арене. Выделены основные проблемы формирования национальной инновационной системы Украины и условия роста инновационной активности предприятий.

Ключевые слова: инновации, национальная инновационная система, инновационная экономика.

The theoretical aspects of the national innovation system have been investigated. The results of evaluation of Ukraine's competitiveness on the international scene have been analyzed. The basic problems of the formation of the Ukraine's national innovation system and growing conditions of innovation activity of enterprises have been selected.

Key words: innovation, National Innovation System, Innovation economy.

Постановка проблеми. Ще нещодавно відмінності у рівнях розвитку між країнами пояснювалися різницею в кількості накопиченого капіталу на одного працівника. Однак, починаючи з 1960-х років, отримала велику підтримку думка про те, що рівень розвитку країн обумовлений, головним чином, технологічними відмінностями. Досвід провідних країн відображає новий етап формування інноваційного суспільства – побудови економіки, заснованої головним чином на знаннях, на розвитку економіки інновацій, яка пов'язана з розробкою, впровадженням та використанням високих технологій.

Україні необхідно рухатися в напрямку глобальної інтеграції та інноваційного розвитку, формувати інноваційний тип економіки. В іншому ж випадку країна буде відчужена від власних ресурсів (у тому числі інтелектуальних) і вільного вибору власної стратегії.

Таким чином, питання, що стосуються формування національної інноваційної системи, нині набули особливої актуальності для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження формування та функціонування національних інноваційних систем, проблем інновацій стали предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних та закордонних учених: О. Амоші, І. Багрової, Ю. Бажала, В. Білозубенка, М. Бунчука, В. Гейця, М. Йохни, Н. Іванової, І. Карпуна, Б.-А. Лундвала, І. Макаренка, Р. Нельсона, В. Побірченко, О. Поповича, В. Семиноженка, В. Стадника, Л. Федулової, К. Фрімена, А. Чухна, Л. Яремко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Формування ефективної національної інноваційної системи (НІС), яка здатна залучити існуючий науково-технічний потенціал та активізувати підприємницький сектор у сфері інновацій, є важливим завданням, вирішення якого буде стимулювати економічний ріст та створення нових робочих місць як у сфері науки, так і виробництва та послуг.

Незважаючи на те, що в останні роки стрімко зростає кількість публікацій, присвячених питанням формування та функціонування НІС та українським урядом прийнято заходи з розвитку інноваційної активності та формування НІС, на сьогодні все ще недостатньо досліджено причини гальмування розвитку інноваційної активності.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз особливостей поняття національної інноваційної системи, аналіз існуючої ситуації в Україні з розвитку інноваційних процесів і національної інноваційної системи та розробка рекомендацій щодо державної політики для підвищення ефективності інновацій та сприяння розвитку НІС.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток світової економіки свідчить про те, що для успішного здійснення зовнішньоорієнтованої моделі економічного розвитку в Україні не може бути іншого шляху, ніж формування економіки, заснованої на знаннях, тобто економіки інноваційного типу.

На сьогодні виробництво сировини і напівфабрикатів домінує в експорті України, але ж навіть на цих ринках експорту спостерігається конкуренція, а зважаючи на здорожчання енергоносіїв, Україна дедалі все більше відторгається від експорту. Недооцінка цих обставин уже в найближчі роки може призвести до того, що країна остаточно буде витіснена з міжнародного ринку. У той же час провідні країни орієнтовані виходити на світові ринки з високотехнологічною продукцією – результатом реалізації знань. І для України розширення експортних можливостей можливо лише за умови пропозиції високотехнологічної продукції. А для цього необхідний розвиток національної інноваційної системи.

Ідея НІС (або системи інновацій) на противагу простим моделям інноваційного процесу отримала широкий розвиток у другій половині 80-х років минулого століття [1]. Вона розроблялася практично одночасно великою групою авторів. Першими в цьому напрямку стали Б. Лундвалл (Швеція), К. Фрімен, (Великобританія), Р. Нельсон (США). Кріс Фрімен присвятив своє дослідження технологічній політиці в Японії, описав основні елементи японської національної інноваційної системи, які забезпечили економічний успіх країни в тяжкий післявоєнний період.

У первісній інтерпретації концепції національної інноваційної системи пропонували зосередити увагу на науці і технології як основних факторів, що визначають успішну діяльність підприємств. Пізніше, в кінці 90-х років, концепція національної інноваційної системи отримала більш широке тлумачення з включенням усіх елементів соціально-економічної системи, враховуючи й те, що рівень технологічного розвитку та інновацій визначається і національними особливостями та історичним розвитком країни.

Інноваційні системи різних країн відрізняються, різняться й інноваційні стратегії та цілі різних держав. У кожному окремому випадку стратегія розвитку НІС нині визначається політикою уряду, нормативно-правовою базою, станом науково-технічного і промислового потенціалу, формами прямого і непрямого державного регулювання, станом внутрішнього ринку і ринку праці, а також історичними та культурними традиціями, і навіть відмінностями в географії та природі країни.

На сьогодні в Україні прийняті необхідні для інноваційного розвитку нормативно-правові акти та Закони України щодо розвитку інноваційної інфраструктури. Проте на практиці найчастіше ці положення мають декларативний характер, дії окремих положень взагалі призупиняються, відсутній системний та послідовний підхід, нерозвинена інноваційна інфраструктура.

До основних законодавчо-нормативних актів відносяться: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV «Про інноваційну діяльність», Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2003 р. № 1474 «Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів» зі змінами, Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи», Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. № 447 «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки», Закон України від 25.06.2009 р. №1563-VI «Про наукові парки», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.11.2011 р. № 1042-р «Про утворення державної наукової установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи», Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.2011 р. № 1396 «Про утворення Державної інноваційної небанківської фінансово-кредитної установи “Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу”», Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 701 «Про премію Кабінету Міністрів України за розроблення і впровадження інноваційних технологій».

Розпорядженням Кабінету Міністрів від 17 червня 2009 р. № 680-р була схвалена Концепція розвитку національної інноваційної системи. Уряд тим самим підкреслив, що в

Україні обрано інноваційну модель економічного розвитку. Задекларованою метою розвитку національної інноваційної системи є створення умов для підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників за рахунок технологічної модернізації національної економіки, підвищення рівня їх інноваційної активності, виробництва інноваційної продукції, застосування передових технологій, методів організації та управління господарською діяльністю для покращання добробуту людини та забезпечення стабільного економічного зростання [2].

Структура НІС, запропонована в цій Концепції, відображена на рис. 1.

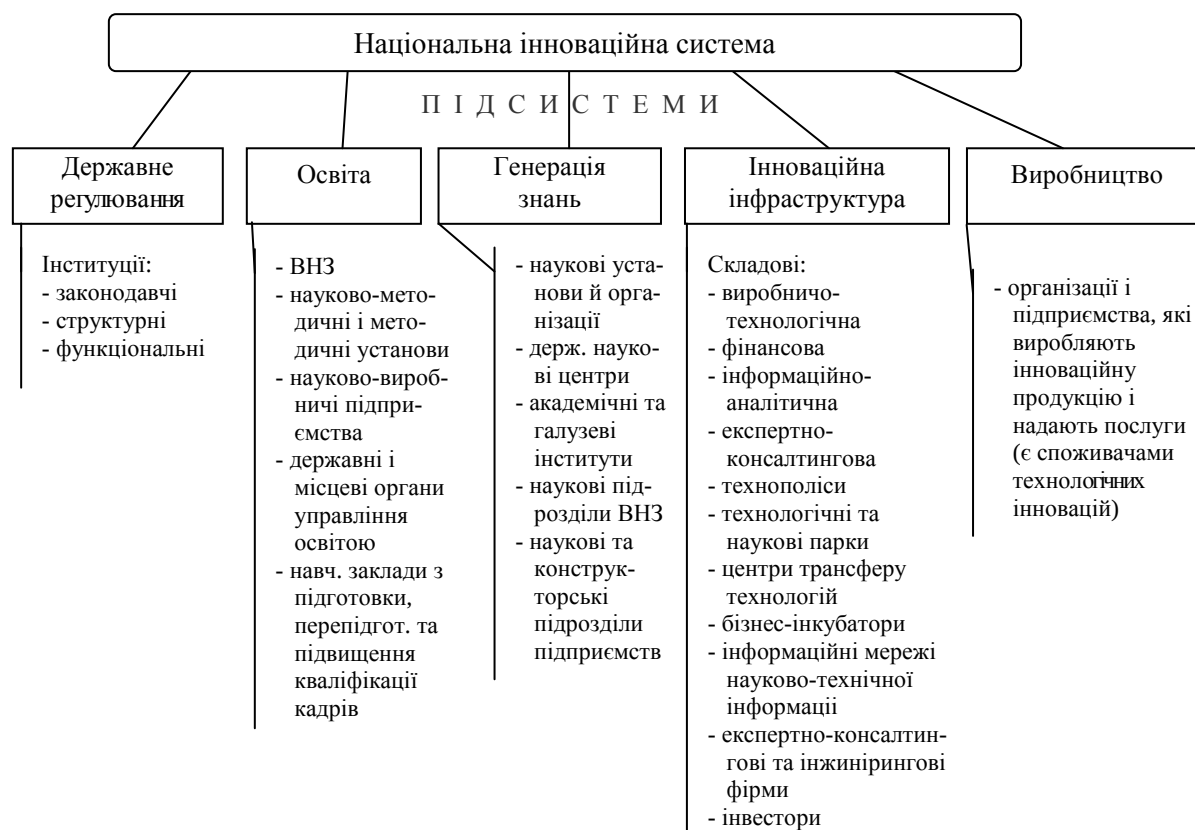

Рис. 1. Структура національної інноваційної системи

В Україні є потенціал для формування НІС. Насамперед, це висока концентрація ключових ресурсів для інноваційної діяльності – знань і кваліфікованих кадрів, які були підготовлені системою освіти і науки, сформованої ще в радянський період.

Але наразі процес розвитку національної інноваційної системи в Україні пов'язаний з певною кількістю проблем. Україна втратила своє місце в структурі міжнародного технологічного обміну і, відповідно, в системі, яка може ефективно концентрувати та задіювати матеріальні, трудові, наукові та фінансові ресурси для економічного зростання, а лише внутрішніх ресурсів для розвитку недостатньо.

Проаналізуємо динаміку змін рейтингу України за звітом про конкурентоспроможність (Global Competitiveness Report). Всесвітній економічний форум (ВЕФ) використовує індекс глобальної конкурентоспроможності, який виступає інструментом порівняння та використовується для оцінки конкурентоспроможності країн. Ця інформація надає бізнесу і політикам інструмент, за допомогою якого можливо об'єктивно оцінити відносно сильні і слабкі сторони національної економіки окремої країни порівняно з іншими країнами.

Результати оцінки конкурентоспроможності також допомагають виявити кращі напрямки розвитку в різних сферах.

У рейтингу Всесвітнього економічного форуму за 2009-2010 рр. Україна посіла 82-у позицію серед 133 країн, опустившись відразу на 10 позицій порівняно з результатами попереднього року, у 2010-2011 рр. – втрачає ще 7 пунктів (табл.) [3].

Таблиця

Рейтинг України на підставі Global Competitiveness Report 2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013

Рік	Позиція у рейтингу (Кількість країн у рейтингу)
2008	72 (134)
2009	82 (133)
2010	89 (139)
2011	82 (142)
2012	73 (144)

Після затяжної економічної кризи Україна у 2012 році підіймається з 82 на 73 позицію. На це вплинуло оздоровлення макроекономічного середовища порівняно з попередніми роками. Дефіцит бюджету був скорочений до 2,7 відсотка ВВП у 2011 році, співвідношення боргу до ВВП дещо знизилося, а інфляція скоротилася, хоча вона, як і раніше, залишається досить високою – майже 8 відсотків. У звіті про конкурентоспроможність відзначаються традиційні конкурентні переваги України – освітня система (47 місце з питань вищої освіти, 54 місце – початкова освіта). А ці показники, в свою чергу, створюють основу для подальшого розвитку інноваційного потенціалу країни (71 місце).

Найбільш важливою проблемою в країні вважається необхідність перегляду інституційної структури, яка страждає через надмірний бюрократизм та фаворитизм. Також зазначена необхідність реалізації подальшого продовження реформи фінансового і банківського секторів.

Найбільш проблемні фактори для ведення бізнесу у 2011-2012 роках на підставі опитування респондентів за допомогою ранжування чинників впливу [3] виглядають таким чином (рис. 2):

Рис. 2. Найбільш проблемні фактори для ведення бізнесу

Доступ до фінансів, корупція і податкове регулювання котрий рік поспіль входять у трійку головних проблемних факторів для українського бізнесу.

Для забезпечення поліпшення індексу конкурентоспроможності та успішного протікання інноваційних процесів необхідна розвинена інноваційна інфраструктура. Під інноваційною інфраструктурою розуміється комплекс державних і приватних структур, що забезпечують розвиток і підтримку всіх стадій інноваційного процесу. Для цього політика держави повинна бути спрямована на системну та послідовну політику у сфері формування НІС.

Одним з важливих елементів державної політики є грамотний вибір пріоритетів розвитку. Пріоритети повинні відповідати перспективним науковим напрямкам, здатним принести Україні як стратегічно важливі конкурентні переваги на міжнародному ринку, так і значні фінансові надходження.

Але надмірність пріоритетних напрямів може призвести до зниження рівня в інноваційному розвитку економіки.

Світова практика розвитку перспективних напрямів свідчить про те, що дієва їх підтримка вимагає величезних інвестицій. Якщо країна має порівняльні переваги у визначеній перспективній галузі, то розвиток цього напрямку стає національним пріоритетом та відображається у відповідному законі.

Основні проблеми – необґрунтовано широке коло пріоритетних напрямків і їх надмірно узагальнені формулювання. Як результат – статус пріоритетного напрямку втрачає свій сенс.

Так, у Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI виділено 7 стратегічних напрямів на 2011-2021 роки (Стратегічні пріоритетні напрями затверджуються Верховною Радою України на період до 10 років) та у Постанові Кабінету Міністрів України від 12 березня 2012 р. № 294 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки» виділено 53 середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки (на період до 5 років) [4; 5].

Але у сучасних умовах в Україні неможливо реалізувати на практиці підтримку всіх пріоритетних напрямів. Тільки незначна частина державних програм може дійсно призвести до виникнення економічно ефективних інновацій.

Крім цього, багато ініціатив уряду носить чисто деклараційний характер. Існує також тривале ігнорування норм, що стосуються бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності, яка є вагомим підґрунтям для прогресивних інновацій.

Наприклад, згідно з Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (ст. 34 Бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності) встановлена норма щодо фінансування наукових досліджень в Україні: «держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % валового внутрішнього продукту України» [6]. На практиці ж загальні витрати на наукові та науково технічні роботи (НР та НТР) за період, що аналізується (2005-2011 роки), не перевищували максимальне значення 1,17 % ВВП у 2005 році, а впродовж останніх років мають тенденцію подальшого зниження (розраховано на підставі статистичної звітності державної служби статистики України [7]): 2009 р. – 0,86 %; 2010 р. – 0,84 %; 2011 р. – 0,73 %; а витрати з державного бюджету також знижуються: 2005 р. – 0,39 %; 2009 р. – 0,375 %; 2010 р. – 0,34 %; 2011 р. – лише 0,3 % ВВП і це зниження є довгостроковою тенденцією (рис. 3).

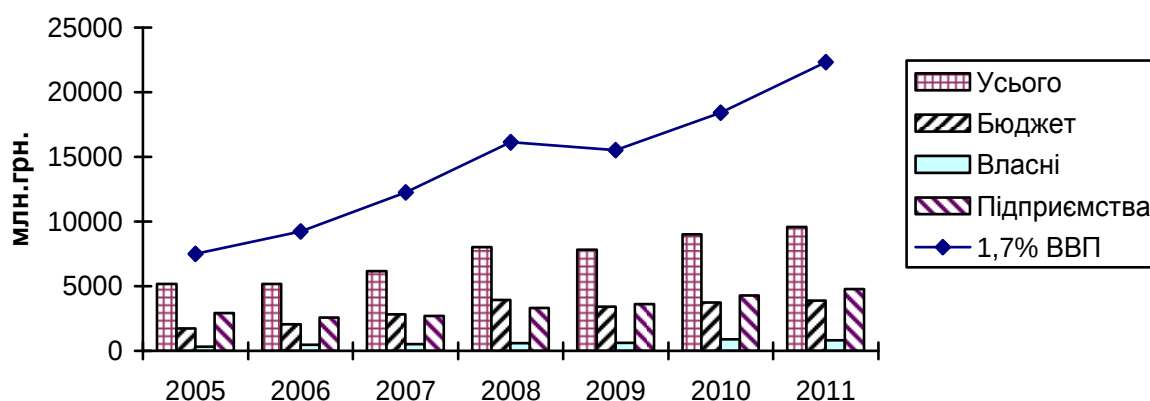

Рис. 3. Джерела фінансування НР та НТР

Як бачимо, бюджетне фінансування фактично здійснюється за залишковим принципом і затвердженим законом нормам воно не відповідає.

Конкурентоспроможність українських підприємств на динамічному міжнародному ринку на даний момент є ключовою проблемою входження підприємства у світове економічне співтовариство. На світовому ринку конкурентоспроможними визнано менше 1 % українських товарів і послуг. Крім того, застаріла виробнича база більшості підприємств України не дозволяє їм виробляти продукцію, яка б за якістю і рівнем витрат відповідала б світовим стандартам та була б конкурентоспроможною.

Згідно зі статистичними даними [7] лише 16,2 % підприємств України у 2011 році займалися інноваційною діяльністю. Незважаючи на зростання цього показника у 2010-2011 роках (13,8 % та 16,2 %), зменшення інноваційної активності підприємств вже є тривалим і його найбільше значення було у 2000 році – 18 %, а найменше у 2006 році – 11,2 %. Все це негативно впливає на впровадження нових технологічних процесів, на інноваційний розвиток.

Для порівняння, згідно з даними інноваційних обстежень серед держав-членів ЄЕС, [8] інноваційно активними є понад 70 % підприємств, що майже у 7 разів вище, ніж в Україні (статистика за 2008 р.). Найбільша схильність до інновацій була в Німеччині (79,9 % всіх підприємств), надалі – Люксембург (64,7 %). Найнижчі показники – в Латвії (24,3 %) та Польщі (27,9 %).

Співставлення України з розвиненими європейськими країнами свідчить про незадовільно низький рівень інноваційної активності підприємств України.

До факторів, які гальмують інноваційну активність, необхідно віднести:

- відсутність дієвої програми підтримки перспективних напрямків;
- недосконалість та недотримання нормативно-правового забезпечення;
- відсутність (або недостатність) державних, власних коштів, коштів замовників;
- проблеми при залученні коштів (у т. ч. високі кредитні ставки, відсутність мережі фондів кредитування бізнесу);
- відсутність інформації про попит на продукцію, ринок збуту.

Для успішного розвитку НІС необхідно створити програми партнерства державного і приватного секторів, а також умови, що виробляють знання (які згодом можуть дати економічне застосування), та підприємницького середовища. Координатором та головною ланкою у цій програмі має бути держава. Її функція – розробляти та здійснювати свою політику з метою досягнення і подальшої підтримки високого рівня конкурентоспроможності та ефективності економіки країни, визначення правил і цілей функціонування НІС та контроль за їх дотриманням, а також забезпечення необхідної ресурсної підтримки, у тому числі й фінансової.

Підприємницький сектор має надавати напрям для наукових розробок (продукції, технології, які згодом можна буде застосувати). Тобто знання мають бути не ізольованою ланкою, а задіяні в комплексі НІС, де формуються умови для розвитку наукового потенціалу, інноваційної активності підприємницького сектору і відповідної інституційної системи.

Таким чином, найбільш важливі пріоритети науково-технологічного розвитку в Україні повинні бути пов'язані з безперервною системною роботою по формуванню національної інноваційної системи.

Висновки і пропозиції. НІС є результатом цілеспрямованої та послідовної державної політики. В Україні, на жаль, майже відсутні механізми взаємодії освіти, науки і виробництва, трансферу технологій, а сам процес формування сучасної інноваційної культури суспільства та інноваційної активності гальмується непослідовністю уряду.

Для досягнення функціональної та успішної НІС одним з найважливіших елементів державної політики має бути дотримання обраної моделі та прийнятих норм, грамотний вибір пріоритетів розвитку. Якість державного управління, вміння політичного керівництва країни планувати, а потім і реалізовувати інноваційні проекти, визначають ефективність НІС. Але на сьогодні в Україні є конфлікт між декларативною і прихованою орієнтацією розвитку країни. Цей конфлікт є приводом для порушень державних інноваційних ініціатив, що позначається й на розвитку інноваційної інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Грига В. Ю. Теоретичні та практичні аспекти використання наукових результатів НАН в економіці України : монографія / В. Ю. Грига, Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. – Вид. друге, переробл. – К., 2010. – 113 с.
2. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 року № 680-р // Офіційний вісник України. – 2009. – № 47. – С. 57.
3. World Economic Forum. Featured Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/reports>.
4. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – Ст. 166. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.
5. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2012 р. № 294 із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 970 від 24.10.2012 / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/294-2012-п>.
6. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 13.12.1991 № 1977-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
7. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Innovation statistics. Official Eurostat website. Statistics Explained [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Innovation_statistics.